مشتاق گبول

سنڌي سانيٽ: هڪ تحقيقي اڀياس

Abstract

An analytical Study of Sindhi “Sonet”

A 14-line poem with a variable rhyme scheme originating in Italy and brought to England by Sir Thomas Wyatt and Henry Howard, earl of Surrey in the 16th century. Literally a “little song,” the sonnet traditionally reflects upon a single sentiment, with a clarification or “turn” of thought in its concluding lines. There are many different types of sonnets.

The Petrarchan sonnet, perfected by the Italian poet Petrarch, divides the 14 lines into two sections: an eight-line stanza (octave) rhyming ABBAABBA, and a six-line stanza (sestet) rhyming CDCDCD or CDEEDE. John Milton’s “When I Consider How my Light is Spent” and Elizabeth Barrett Browning’s “How Do I Love Thee” employ this form. The Italian sonnet is an English variation on the traditional Petrarchan version. The octave’s rhyme scheme is preserved, but the sestet rhymes CDDCEE. See Thomas Wyatt’s “Whoso List to Hunt, I Know Where Is an Hind” and John Donne’s “If Poisonous Minerals, and If That Tree.” Wyatt and Surrey developed the English (or Shakespearean) sonnet, which condenses the 14 lines into one stanza of three quatrainsand a concluding couplet, with a rhyme scheme of ABABCDCDEFEFGG (though poets have frequently varied this scheme; see Wilfred Owen’s “Anthem for Doomed Youth”). George Herbert’s “Love (II),” Claude McKay’s “America,” and Molly Peacock’s “Altruism” are English sonnets.

In this paper I will discuss and analysis the Sindhi sonnet, which has written by various poets with different types, which are mentioned above.

”سانيٽ“ اٽالين شاعريءَ جي صنف آهي. لفظ سانيٽ Sonet فرانس ۾ ڳالهائي ويندڙ ٻوليءَ ”پروانس“ مان ورتل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي: ”آواز يا گيت“- ۽ اٽالين ٻوليءَ جي لفظ ”سانيٽو“ Soneto مان ورتل آهي. جنهن جي معنيٰ آهي ”ننڍڙو يا مختصر گيت.“

سانيٽ، سڀ کان پهرين تيرهين صديءَ ۾ اٽليءَ جي شاعر ”پيٽرارڪ“ ((Petrach 1304-1334 ڏاري لکيا.

“A back Ground to English literature” ۾ لکيل آهي ته:

> **Literally, sonnet means “Sound”. It is short lyric Comprising fourteen lines. The term sonnet is derived from the provencal word “Sonet”. And the Italian word “Sonetto”. Both meaning little song. By the Thirteenth Century, it head come to signify a poem of fourteen lines following a strict rhyme scheme and logical structure.[1]**

سانيٽ ۾ چوڏهن مصراعون ٿينديون آهن. پيٽرارڪ سانيٽ ۾ ٻه بند ٿيندا آهن. پهريون بند اٺن8 مصراعن تي مشتمل هوندو آهي، جنهن کي آڪيٽور ((Octare چئبو آهي ۽ ٻيون بند 6 مصراعن تي مشتمل هوندو آهي، جنهن کي ”سيسٽيٽ“ Sestet چئبو آهي. مطلب ته سانيٽ جي پهرئين حصي کي ”آڪيٽور“ (Octare) ۽ ٻئي حصي کي ”سيسٽيٽ“ (Sestet) چئبو آهي.

”آڪيٽور (Octare) هڪ خيال ڊيولپ ڪندو آهي، جنهن کان پوءِ هڪ وڙ/وولٽا ايندو آهي ۽ سيسٽيٽ ان کي پڄاڻيءَ تي رسائيندو آهي. آخري دوهو انهن کي ٻڌڻ/جوڙڻ ۽ تڪميل جو ڪم ڪندو آهي.[2]

پيٽرارڪن (Petrachan) سانيٽ جي ابتڙ ”اسپينسرين سانيٽ“ ۽ ”شيڪسپيئرين سانيٽ“ ۾ چار چار مصراعن جا ٽي بند هوندا آهن ۽ آخري ٻه مصراعون ”دوهي نما“ هونديون آهن. سانيٽ جو تت يا ان جو روح، آخري ٻن مصراعن ۾ هوندو آهي.

سانيٽ جا ٽي مشهور گهاڙيٽا آهن. انهن ۾ پيٽرارڪن (Petrachan) سانيٽ ۾ سيسٽيٽ (Sestet) جا ٻه نمونا آهن. مطلب ته پيٽرارڪن(Petrachan)سانيٽ جي لکڻ جا ٻه نمونا آهن. ان کان پوءِ ”اسپينسرين سانيٽ“ جا ٻه گهاڙيٽا آهن ۽

”شيڪسپيئرين سانيٽ“ جو هڪڙو گهاڙيٽو آهي.

موجب: ”A back Ground to English literature“

The three basic sonnet forms are as under:

A: The petrachan, which comprises on "octave" rhyming abbaabba and "Sestet", rhyming "cdecde" or "cd cd cd" or in any combination accept a rhyming couplet.

B: The Spenserian, again with three Quatrains and couplet rhyming (1) abab, bc bc, cd cd, ee. (2) abba, cdde, effe, gg.

C: The Shakesperean, again with three quotations and a couplet rhyming abab, cd cd, ef ef, gg.[3]

1: پيٽرارڪن سانيٽ (Petrachan Sonet):

پيٽرارڪن سانيٽ ۾ ٻه بند ٿين ٿا جنهن جي پهرئين بند ۾ 8 مصراعون هونديون آهن، جنهن کي ”آڪٽيو“ (Octave) چئبو آهي ۽ ٻي بند ۾ ڇهه 6 مصراعون هونديون آهن. جنهن کي سيسٽيٽ (Sestet) چئبو آهي. پهرئين بند جي پهرئين، چوٿين، پنجين ۽ اٺين مصراع هم قافيه ٿئي ٿي ۽ ٻي، ٽين، ڇهين ۽ ستين مصراع هم قافيه هجي ٿي.

6 مصراعن جي ٻئي بند ۾ پهرئين، ٽين ۽ پنجين مصراع هم قافيه هجي ٿي ۽ ٻي، چوٿين ۽ ڇهين مصراع هم قافيه هجي ٿي. ٻي بند، Sestet ۾ قافين جي ترتيب، مٿين ترتيب کان علاوه هيئن به رکي وڃي ٿي. جنهن ۾ پهرين ۽ چوٿين مصراع هم قافيه ٿئي ٿي. ٻي ۽ پنجين مصراع هم قافيه هجي ٿي ۽ ٽين ۽ ڇهين مصراع هم قافيه ٿئي ٿي. پيٽرارڪن سانيٽ ۾ آخري ٻه مصراعون هم قافيه نه ٿيون ٿين.

انگريزيءَ ۾ قافين جي بيهڪ هيئنءَ ريت لکبي آهي:

1: پهرئين بند (Octave) ۾ قافين جي بيهڪ: ”abbaabbba“

2: ٻئي بند (Sestet) ۾ قافين جي بيهڪ:

پهريون نمونو: ”cd cd cd“

ٻيون نمونو: ”cde cde“

سنڌيءَ ۾ پيٽرارڪن سانيٽ جي گهاڙيٽي هيٺ رڳو نارائڻ شيام ئي سانيٽ لکيا آهن. هيٺ نارائڻ شيام جو پيٽرارڪن سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ لکيل سانيٽ ڏجي ٿو، جنهن ۾ سيسٽيٽ (Sestet) جو ٻيون نمونو (cde cde) آيل آهي:

چمن ۾ ٻوٽي جي هڪ لام تي پنن
هيٺان
پرهه جي ٻِير کان وانجهيل هئي ڪَلي
هڪڙي
انهيءَ ڪري سا ڪَلي اڻ ٽڙيل رهي،
نه ٽڙي،
اجاڻ گل جي هئي سهڻي رنگ، خوشبو
کان
انهي ئي ٻوٽي ۾ ٻي شاخ تي اڳئين
جي مٿان
عجيب حسن نزاڪت سان ٻيئو ڦول
ڪڙي
مڏو اکيون، ڪجهه پوپٽ، ڪي ڀونر آيا
مِڙي،
ڏٺو ٿي ڪئن نه ڪليءَ بار بار حيرت
مان!
چڙيو ڪليءَ کي ڪري مست، رنگ بُو
گل جي
رڙهي رڙهي، وڌي پيرن ۾ گل جي پوءِ
ڇهڪي
ڪيائين عرض تمنا، ته مرڪي ڦول
چيُس
ڪيو ڪلي کي وياڪل ڇو آرزو گل
جي؟
پرهه جي ٻِير جو جهوٽو به ڪائي ڏس
ته سهي

ڪَلي ٿي پاڻَ ئي گل، بيقرار گل ڇو
ڪُيس؟[4]

نارائڻ شيام جي مٿئين سانيٽ ۾ قافين جي ترتيب/بيهڪ، انگريزيءَ ۾ هن ريت آهي:پهرئين بند (Octave) ۾: "abbaabba"

ٻئي بند (Sestet) ۾: "cde cde"

1: پيٽرارڪن سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ نارائڻ شيام جا ڪيل تجربا:

نارائڻ شيام نه رڳو جديد سنڌي سانيٽ جو موجد (متعارف ڪرائڻ وارو) آهي، پر انهيءَ سان گڏوگڏ، سنڌي ٻوليءَ جو اهو پهريون شاعر آهي، جنهن سانيٽ جي گهاڙيٽن ۾ سڀ کان وڌيڪ تجربا ڪيا. نارائڻ شيام کان پوءِ اڄ تائين ٻيو ڪو به شاعر نارائڻ شيام جيترا تجربا ناهي ڪري سگهيو ۽ نارائڻ شيام کان پوءِ نه ئي ڪو اهڙو شاعر آهي، جنهن سنڌيءَ ۾ سانيٽ جي مروج ٽن اهم عالمي گهاڙيٽن تي طبع آزمائي ڪئي هجي!

پيٽرارڪن سانيٽ ۾ آخري ٻه مصراعون "دوهي نما" يا هم قافيه ناهن ٿينديون. پر نارائڻ شيام، پيٽرارڪن سانيٽ جي گهاڙيٽي مان هڪڙو نئون گهاڙيٽو ٺاهيو آهي، جنهن ۾ آخري ٻه مصراعون پاڻ ۾ هم قافيه هجن ٿيون. نارائڻ شيام، پيٽرارڪن سانيٽ وارو گهاڙيٽو (جنهن جي پهرئين بند ۾ اٺ مصراعون ۽ ٻئي بند ۾ ڇهه مصراعون هونديون آهن) ساڳيو رکيو آهي. باقي انهن ۾ تبديلي آڻي، انهن ۾ قافين جي بيهڪ الڳ طرح جي رکي آهي:

بسنتي هير جا جهوٽا سَرير کي ٿا لڳن،
ڪه وشو موهنيءَ جي اُن چُنيءَ جي
آهه ڪنار،
ڇهاوَ جنهن جي مها ديوَ کي به لائي
لڳن،
ڪڇي ڇو ساهه تکو، نيڻ ڇو ٿيا رتنار؟
هر انگ انگ ۾ شرنايون دل ڏتار وڄن،
ڪُلن اکين اڳيان ٿا سنهري سپن ڏُئار،

رسيلي سپن ۾ لولين پُرش لائون لهن
ڪري سينگار ٿي هر نار ڪلپنا ۾
ڪنوار!
وليون وٽن تي وريون ۽ ٽڙيون ولين
تي ڪليون،
هوا پريندي سندن رنگ ۽ هُٻاڙ جي
ساک
ورائي ٻانهون ولين جئن ڪيون ڪي
رنگ رليون
پري ڪو ڦول اسان جي به رنگ پاڙ
جي ساک!
ائين وڄاءِ نه وَجهه ۽ ائين نه ٻيهي نهار،
سينگارڪهڙو ٻيو، سونهن آهه تنهنجو
سينگار![5]

پيٽرارڪن سانيٽ جو گهاڙيٽو هن ريت آهي:

يا (Sestet) abbaabba/cde cde (Octave)

(Sestet) abbaabba/cd cd cd (Octave)

جڏهن ته نارائڻ شيام جي پيٽرارڪن سانيٽ ۾ ڪيل تجربي کان پوءِ، سانيٽ جو گهاڙيٽو هن ريت آهي:

آڪٽيو (Octave): ”ababab“

سيسٽيٽ (Sestet): ”cd cd ee“

شيڪسپيئرين سانيٽ جي پهرئين بند ۾، قافين جي اها ٻيهڪ: ”Abab“ هوندي آهي. نارائڻ شيام، شيڪسپيئرين سانيٽ جي شروعاتي مصراعن واري قافين جي ٻيهڪ، پيٽرارڪن سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ رکي اهو تجربو ڪيو آهي. شيڪسپيئرين سانيٽ ۾ چار مصراعن ۾ قافين جي اها ٻيهڪ هوندي آهي، پر نارائڻ شيام قافين جي اهڙي ٻيهڪ اٺن مصراعن ۾ رکي آهي.

انهي تجربي کان علاوه نارائڻ شيام، پيٽرارڪن سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ هڪڙو ٻيو تجربو به ڪيو آهي، جنهن موجب 8/6 (اٺ ۽ ڇهه)واري گهاڙيٽو پيٽرارڪن سانيٽ وارو آهي، پر ان ۾ قافين

جي بيهڪ ”اسپينسيرين سانيٽ“ واري رکي آهي.

ساهه جا سينگار! توکان، موڪلائي ٿي وڃان
بس وڃان اوڏانهن ٿي، ورنديس جتان مشڪل
وري
سڪ پريون ٿينديون رهاڻيون ڪينڪي
حاصل وري
هڪ ڀئي ڪي ٿيو ڏسڻ اوکو، نه دل تان
لاهجان!
ائسنا آئندي جا ٺاهي نه سگهنداسين وري
تنهنجي نيڻن ۾ سندم سپنن مڙهيل راتيون
رهيون
منهنجي نيڻن ۾ سندءِ رنگين پرڀاتيون رهيون
ڪين سي نظرون ملائي خواب لهنداسين
وري!
جيڪڏهن ڪجهه وقت لهءِ مون کي وساري
تون ڇڏين
۽ وري جي خواب ۾ پڻ ياد مان موٽي پوانءِ
پنهنجي ان ويسر تي پلجي پي نه هرگز غم
ڪجانءِ
پاڻ کي ان لاءِ متان ڪنهن ريت گوندر ۾
گڏين
ڪئن سَنُو ويندو مون کان، ساري مون کي
تون ڏک سَهين
مان وساريل ئي چڱي، شل تون سدا سرهو
رهين![6]

نارائڻ شيام جي مٿئين سانيٽ ۾ قافين جي بيهڪ هن ريت آهي:

آڪٽيو (Octave) ۾: ”abbacddc“

سيسٽيٽ (Sestet) ۾: ”effe gg“

ان کان علاوه ”ڏاتار ۽ سوال“ جي عنوان هيٺ لکيل سانيٽ، پيٽرارڪن گهاڙيٽي ۾ ڪيل تجربن جا مثال آهن. هيٺ هڪڙو دفعو ٻيهر پيٽرارڪن سانيٽ جو گهاڙيٽو لکان ٿو ۽ انهي

گهاڙيٽي ۾ نارائڻ شيام جيڪي تجربا ڪيا آهن، انهن جي قافين جي بيهڪ به هيٺ لکان ٿو:

پيٽرارڪن سانيٽ جو گهاڙيٽو:

آڪٽيو (Octave): "Abbaabba"

سيسٽيٽ (Sestet): "cd ec de" يا "cd cd cd"

نارائڻ شيام پيٽرارڪن سانيٽ جي انهيءَ مروج گهاڙيٽي ۾ به لکيو آهي ۽ ان ۾ تجربا به ڪيا آهن.

سانيٽ "بسنتي هير" (نکريو آهي نينهن، صفحو نمبر 165) ۾ قافين جي بيهڪ هن ريت آهي:

آڪٽيو (Octave) ۾: "abababab"

سيسٽيٽ (Sestet) ۾: "cd cd ee"

سانيٽ "مان وساريل ئي چڱي" (نکريو آهي نينهن، صفحو نمبر 188) ۾ قافين جي بيهڪ هن ريت آهي:

آڪٽيو (Octave) ۾: "abbacddc"

سيسٽيٽ (Sestet) ۾: "effe gg"

سانيٽ "ڏاتار" (نکريو آهي نينهن، صفحو نمبر 159)

سانيٽ "سوال" (نکريو آهي نينهن، صفحو نمبر 160) ۾ قافين جي بيهڪ هن ريت آهي:

آڪٽيو (Octave) ۾: "abbaabba"

سيسٽيٽ (Sestet) ۾: "cd cd ee"

شروع ۾ سانيٽ "بسنتي هير" ۽ "مان وساريل ئي چڱي" ڏيئي آيو آهيان. مضمون جي طوالت سبب سانيٽ "ڏاتار ۽ سوال" جو حوالو ڏنو اٿم ۽ انهن جي قافين جي بيهڪ به ڏني اٿم.

سنڌيءَ ۾ نارائڻ شيام کان پوءِ ج.ع مُنگهاڻي به پيٽرارڪن سانيٽ جي گهاڙيٽي هيٺ سانيٽ لکيا آهن، پر ان ۾ هن قافين جي بيهڪ رکي پنهنجو تجربو ڪيو آهي. باقي پيٽرارڪن سانيٽ جي مروج عالمي گهاڙيٽي ۾ ج.ع مُنگهاڻي سانيٽ ناهن لکيا، جنهن گهاڙيٽي ۾ رڳو نارائڻ شيام ئي سانيٽ لکيا آهن.

ج.ع مُنگهاڻي به نارائڻ شيام جي پيروي ڪندي، آخري ٻه مصراعون هم قافيه رکيون آهن. ٻيو ته هن پيٽرارڪن سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ نئون تجربو اهو ڪيو آهي جو، قافين جي بيهڪ

”اسپينسرين سانيٽ“ واري رکي آهي:

جهر جهر جهر جهر جذبا پيئا، هلي پيو
ريتن- جَنڊ
گهاءَ سهڻ جو ٿي پيو آهي من چريو
هيراڪ
سُورن پورن جو پڻ آهي روح ۾ پڪو
ٽاڪ
ڏجي ڏجي ئي ڦهلائي پيو چانڊوڪيءَ
کي چنڊ
گهايل گهايل راهن تي پي هلبو پائي
پايل
رڪٽو پوندو راهن کي پي ڪجهه اسان
جو پرم
چوٽ چڙهيل اداسيءَ کي ايندو هاڻ شرم
ڪو کي ڪوکي من جي آس جياري پيئي
ڪويل!
اوچن ديوارن جي پويان پاءِ نه تون
جهاتيون
مرجهايل ڪومايل آهن ساڳيون
تصويرون
خوابن پويان ڏينهن به ٿي پيا آهن
ڪاريون راتيون
لڪل الائي ڪهڙي اينٺ پئيان هن
تعبيرون
جوڀن مند جا ٽپيا آهن ڪيڏا ڪاڙها
روهه
مرضيءَ سان پيا ٿيندا ڏينهن ۾ ڏهه ڏهه
پيرا ڏوهه.[7]

ج.ع مُنگهاڻي جي ڪيل هن تجربي هيٺ سانيٽ جي قافين

جي بيهڪ هن ريت آهي:

آڪٽيو (Octave) ۾: "abbacddc"

سيسٽيٽ (Sestet) ۾: "efef gg"

2: اسپينسيرين سانيٽ:

شاعر "اسپينسر" جن گهاڙيٽن ۾ سانيٽ لکيا، تن کي "اسپينسيرين سانيٽ" چئبو آهي. "اسپينسيرين سانيٽ" ۾ قافين جي بيهڪ ٻن نمونن جي رکي ويندي آهي.

پهريون نمونو: "abba, cddc, effe, gg"

هن نموني ۾ پهرين ۽ ٽين مصرع هم قافيه هجي ٿي. ٻي، چوٿين، پنجين ۽ ستين مصرع هم قافيه هجي ٿي. ڇهين، اٺين، نائين ۽ يارهين مصرع پاڻ ۾ هم قافيه هجي ٿي ۽ آخري ٻه مصراعون (دوهي نما) پاڻ ۾ هم قافيه هجن ٿيون.

ٻيون نمونو: "effe, gg ,abba, cddc"

هن نموني ۾ پهرين ۽ چوٿين مصرع هم قافيه هجي ٿي. ٻي ۽ ٽين مصرع هم قافيه هجي ٿي. پنجين ۽ اٺين مصرع هم قافيه هجي ٿي. ڇهين ۽ ستين مصرع هم قافيه هجي ٿي. نائين ۽ ٻارهين مصرع هم قافيه هجي ٿي. ڏهين ۽ يارهين مصرع هم قافيه هجي ٿي ۽ آخري ٻه سٽون (مصراعون) پاڻ ۾ هم قافيه هجن ٿيون.

ٽماهي مهراڻ جي شماري 3-4 / 1960ع جي صفحي نمبر 60 تي سنڌي گيت ۽ دوهي جي خوبصورت شاعر "سروپچندر 'شاد' جو سانيٽ "سونهن پريءَ جي نالي" جي عنوان سان ڇپيل آهي:

ڪيئن مرڪن، ڪيئن جرڪن خيال
اڄ
سوچ جڏهين ماٺ ۾ آهي ستل؟
روح تي نفرت جا پاڇولا پيل،
ڪيئن ڪنواري ڳل تان ترڪن خيال
اڄ؟
سانت جو سنگيت، الا، مان ڪيئن

سُٺان؟
سازِ دل جي اڄ ٽٽل هر تار آهه
اڌ ڪٽل جيان منهنجو زخمي پيار
آهه
هاءِ، اڪڙين جا نياپا ڪيئن ٻڌان؟
جرڪندڙ نُورن جي ڇاول سونهن
پري
اڄ، اڇي جاڳاءِ منهنجي موهه ڪي
زندگيءَ جو دان ڏي پاٻوهه ڪي
مرڪندڙ نظرن جي پاليل سونهن
پري.
گهُور جي مَئه ڏي ته تو ڪي پريت
ڏيان
پُور مون ڪي ڏي ته تو ڪي گيت
ڏيان![8]

سروپچندر 'شاد' جو سانيٽ "اسپينسيرين سانيٽ" جي ٻئين نمبر نموني جو آهي. مٿي ٻئي نمونا ڏنا ويا آهن.

نارائڻ شيام ۽ بشير مورياڻي، "اسپينسيرين سانيٽ" جي گهاڙيٽي ۾ تجربا ڪيا آهن. ٽماهي مهراڻ جي شماري 3 / 1956ع جي صفحي نمبر 48 تي بشير مورياڻيءَ جو سانيٽ آهي:

تون جو آئينءَ ته ٻهارن مون ڪي آواز
ڏنو
تون جو آئينءَ ته ستارن جي صراحي
ڇلڪي
روح ۾ رڇجي وئي چاندني هلڪي
هلڪي
رات جي مست هوا هٿ ۾ مون ڪي
ساز ڏنو.

تون جو آئينءَ ته نئين رُت ڪي به
ورتيون آئينءَ
تون جو آئينءَ ته امنگن ۾ نئين جان

پئي
تون جو آئينءَ ته سندم دل جو سُڪل
ڦول ڪليو
تون جو آئينءَ ته تمنا نئين پوشاڪ
ڪئي!

تون جو آئينءَ ته نئين صبح جي اميد
به ٿي
رات آ سخت، انهيءَ ڳالهه جي تائيد به
ٿي![9]

بشير موريائي هن سانيٽ جي ٽئين بند ۾ قافين جي بيهڪ ۾ تبديلي آڻي تجربو ڪيو آهي. بشير موريائي ٽئين بند ۾ قافين جي بيهڪ ”شيڪسپيئرين سانيٽ“ واري رکي آهي. اسپينسيرين سانيٽ ۾ بشير موريائي جي ڪيل تجربي ڪانپوءِ، سانيٽ جي قافين جي ترتيب هن ريت آهي: ”abba, cddc, ef ef, gg“

”اسپينسيرين سانيٽ“ ۾ ”ef ef“ جي جاءِ تي ”effe“ واري بيهڪ هوندي آهي. ”شيڪسپيئرين سانيٽ“ جو گهاڙيٽو آهي، جيڪو بشير موريائي اسپينسيرين سانيٽ جي ٽئين بند ۾ رکي تجربو ڪيو آهي.

اسپينسيرين سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ نارائڻ شيام به تجربو ڪيو آهي:

گلن جو ٻارو، صراحي به وچ ۾ آهه
رکي
اڪيلي سِر ئي پيان جي نه آهه هم
صحبت
ٻيو جي ڪِين، ڏيان چنڊ کي ئي ٿو
دعوت
اهو ۽ مان ۽ سندم پاڇو، ٽن جي
محفل ٿي.

وجود پاڇي جو کھڙو، وٺي نه چنڊ
چُڪي

مگر وڃائجي ڪهڙي طرح هتان
فرحت
پيو پيو هلي، هلندي بهار ڳچ مدت؟
ڏنائون جهڙي به صحبت اها قبول
ڪبي.

فلڪ تان نئڙي پڌي جئن ڪلان ڳايان
نچان ته پاٺهي مون ساڻ گڏ نچي
پاڇو
ائين انهن سان پيڻ وقت پاڻ
وندرايان
پيڻ ڪان پوءِ سڀن جو جدا جدا رستو

۽ سين-لوڪ ۾ گڏجون وڃي وري
جيسين
اننت شانت ۾ بس ٿيئي گم رهون
تيسين![10]

نارائڻ شيام جي مٿئين سانيٽ ۾ قافين جي بيهڪ هن ريت آهي:

"abba, abba, cd cd, ee"

نارائڻ شيام کان پوءِ سانيٽ جي ٽن مشهور گهاڙيٽن ۾ قافين جي بيهڪ ۾ سنڌيءَ جي ٻين شاعرن هريڪانت، بشير مورياڻي، ج.ع مُنگهاڻي، اسحاق سميجو، احمد سولنگي، محمد علي پٺاڻ، وسيم سومري، ذوالفقار گاڏهي ۽ نقاش علواڻي (نقاش جا سڀئي سانيٽ شيڪسپيئرين سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ لکيل آهن) تجربا ڪيا آهن. ج.ع مُنگهاڻي "پيٽرارڪن سانيٽ" جي گهاڙيٽي هيٺ سانيٽ لکيا آهن. ان ۾ هُن قافين جي بيهڪ جي حوالي سان تجربا ڪيا آهن. اسحاق سميجي، اسپينسيرين سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ قافين جي بيهڪ ۾ تجربو ڪيو آهي جنهن ۾ هن پهرئين بند جي پهرين ۽ ٽين سٽ ۾ قافيو ناهي رکيو.

اسحاق سميجي، شيڪسپيئرين سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ به سانيٽ لکيو آهي. سانيٽ ۾ وسيم سومري به قافين جي بيهڪ ۾ تجربا ڪيا آهن. احمد سولنگي جا سانيٽ ”اسپينسيرين سانيٽ ۽ شيڪسپيئرين سانيٽ“ جي گهاڙيٽي هيٺ لکيل آهن. ذوالفقار گاڏهي به اسپينسيرين سانيٽ ۽ شيڪسپيئرين سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ سانيٽ لکيا آهن. جڏهن ته ذوالفقار گاڏهي سانيٽ جو هڪڙو نئون گهاڙيٽو به متعارف ڪرايو آهي. اڳتي هلي ان تي بحث ڪبو.

اسپينسيرين سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ قافين جي بيهڪ ۾ نارائڻ شيام ۽ بشير مورياڻي کان پوءِ اسحاق سميجي به تجربو ڪيو آهي. جنهن ۾ هن پهرئين بند جي پهرين ۽ ٽين مصراع ۾ قافيو ناهي رکيو:

تنهنجي ئي بدن سج کي بخشي ٿي
حرارت،
تنهنجي ئي حسن ساڻ پريل چنڊ نُريو
پئي،
تنهنجي ڳلن تي ڏينهن بسنت جيئن
ٽڙيا ٿي،
تنهنجي اکين ۾ شب قدر جو نُور پريو
پئي.

مُرڪي ڏنئي ته ورن مَٽيا رات جي
راڻي،
تو شوخ ڪنيا نيڻ، ڇِٽي مند پنن جيان،
تو پير ڪنيا، وقت رُڪيو، ٿي وئي
پڇاڻي،
مون پاڻ سنڀاليو ته ڇنل هوس ڇَنن
جيان.

آئي نه وصالن جي گهڙي عمر سڄيءَ
۾،

تون پنهنجي مڳيءَ ۾ هُئينءَ مان
پنهنجي مڳيءَ ۾،
سوچيون ته رکيو ڇا هو پلا شرم لڄيءَ
۾،
پر ڇا ڪجي، اڄ ڄاڻ هُئاسين دل جي
لڳيءَ ۾.

ڄاتوسين وصل کي، نه ڪڏهن ڀيد
هجر جا،
هاڻي ته پڙهئون وينا ٻئي ويدَ هجر
جا.[11]

اسحاق سميجي جي مٿئين سانيٽ ۾ قافين جي ٻيهڪ هن ريت آهي:

“aa, bc bc, de de, ff”

اسپينسيرين سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾، قافين جي ٻيهڪ جي حوالي سان احمد سولنگي به تجربو ڪيو آهي. احمد سولنگي جو سانيٽ آهي:

رڃ ليکي رهيو آهيان،
اڃ جي تون ندي آهين!
تشنگي، تشنگي آهين!
روح پرجي نه ٿو تو
مان!

ڪيتري آتشي آهين،
باهه ٿي برف ڳارين
ٿي،
جسم ٻاري، پگهارين
ٿي،
ڀهڳٽي قيمتي آهين!

گهُورَ گهري تکي آهين،

چيٽ جي چاهنا چنجي،
سچ، آڪاس ڇا چئجي؟
يا ته سورج مکي
آهين!

لعل، مرجان تون آهين،
اک ۾ عُريان تون
آهين![12]

احمد سولنگيءَ جي سانيٽ ۾ قافين جي بيهڪ هن ريت آهي:

"abba,bccb,bddb, ee"

نارائڻ شيام جديد سنڌي سانيٽ جو موجد آهي، جنهن جي پهرئين شعري مجموعي "ماڪ ڦڙا" (1953ع) ۾ اٺ سانيٽ آهن. جيڪي صفحي نمبر 95، 96، 97، 99، 103، 161، 164، ۽ 166 تي ڏنل آهن.

نارائڻ شيام جي شاعريءَ جو ٻيو مجموعو "پنکڙيون" (1955ع) ۾ نارائڻ شيام جي سانيٽ جي هڪ لڙهي آهي، "روپ مايا" جي نالي سان، جيڪي سانيٽ تعداد ۾ سورنهن آهن. اهي سانيٽ "پنکڙيون" جي صفحي نمبر 45 کان صفحي نمبر 60 تائين ڇپيل آهن. نارائڻ شيام سانيٽ کي "چوڏسيون" نالو ڏنو. انهن ۾ نارائڻ شيام جيڪي فني تجربا ڪيا ۽ انهن ۾ فني نزاڪتون پريون، اهي پڙهي حيرت وٺجي وڃي ٿي.

"روپ مايا" جي روپ ۾ جهڙي نموني هن سورنهن سانيٽ جي لڙهيءَ ۾ رشي وشوامتر ۽ اپسرا مينڪا جي پريم ڪهاڻي بيان ڪئي آهي، اهو هڪڙو شعري ڪمال آهي. "روپ مايا" پڻ سانيٽ ۾ هڪڙو فني تجربو آهي، جنهن جهڙو مثال، سنڌي شاعريءَ ۾ ملي ئي نه ٿو.

"روپ مايا" ۾ نارائڻ شيام جي جماليات تي هند ۽ سنڌ جو مشهور شاعر ۽ نقاد واسديو موهي لکي ٿو ته: شيام جو "روپ مايا" جماليات جي چوٽين کي ڇهي ٿو.

وار چوٽيءَ ۾ ٻڌل ڀاسيا ٿي سندر
سپن جيان،
جئن ٿي چوڙيائين ويا سي رات وانگر
ڦهلجي،
جئن گهڙي وچ نهر ۾، وارن پکڙجي
جل مٿان،
روپ مايا چور نظرن کان ڍڪي هيٺان
رکي.

وار- نانگ، انهن جو ڪاري رات جيان ڦهلاءُ. وارن جي لنبائي، گهاٽائي ۽ پوءِ وارن جو پاٽيءَ مٿان ڦهلجي سونهن جي مجسم مينڪا کي چور نظرن کان بچائڻ، جيئن نانگ قيمتي مٽيءَ جي حفاظت ڪندو آهي. هڪ ٻيو مثال:

ويڙهي ڏسٽيءَ جي مٿان ڪومل
گلابي پنکڙي،
ڏيري ڏيري چپ تي نرميءَ سان
گهمايائين پئي.

پنکڙي چپن جي نزاڪت، گلن جي، بدن جي خوشبو، ڇهاءَ جا، سنگهڻ جا، ڏسڻ جا، شعر ۾ سمايل موسيقيءَ جي ڪري ٻڌڻ جا، چپ تي پنکڙيءَ جي ڪري ذري گهٽ چکڻ جا ۽ احساس جا، سڀ جا سڀ، جمال وابسته حواس هڪ ئي شعر ۾ رلي ملي ويا آهن.[13]

3: شيڪسپيئرين سانيٽ:

شيڪسپيئر جيڪي سانيٽ لکيا، انهن کي ”شيڪسپيئرين سانيٽ“ سڏيو وڃي ٿو. شيڪسپيئرين سانيٽ جو گهاڙيٽو هن ريت آهي:

“abab,cd cd, ef ef, gg”

شيڪسپيئرين سانيٽ جي پهرئين بند جي پهرين ۽ ٽين مصرع هم قافيه هجي ٿي. ٻي ۽ چوٿين مصرع پاڻ ۾ هم قافيه

ٿي هجي. ٽنهي بندن ۾ اها ساڳي ترتيب هوندي آهي. آخري ٻه مصراعون پاڻ ۾ هم قافيه هجن ٿيون.

شيڪسپيئرين سانيٽ تمام گهڻو مقبول آهي. ان جي مقبوليت جو سبب، ان جو آسان گهاڙيٽو آهي. نارائڻ شيام جي ”روپ مايا“ مان هڪڙو سانيٽ هيٺ ڏجي ٿو:

وار ڇوڙيءَ ۾ ٻڌل پاسيا ٿي سندر سپن
جيان
جئن ٿي ڇوڙيائين ويا سي رات وانگر
ڦهلجي
جئن گهڙي وچ نهر ۾ وارن پکڙجي جل
مٿان
روپ مايا چور نظرن کان ڍڪي هيٺان
رکي!

ڪئن نه ترندڙ اپسرا جي نرم انگن کي
لڳي
نهر جون لهرون هٽي پنتي، چڙهي
ڪجهه مٿڀرو
ٿورڙو ور کائي وسِيهر وانگي، پاسيرو
مُڙي
جسم کي ٻيهر ڇُهي، نڪري ويون ٿي
اڳيرو!

نهر مان ٻاهر اچي، جئن لڳ سڪايائين
پئي
پنهنجو جوڀن پاڻ ڏسندي شڪجي
شرمائڻ لڳي
روپ جي هڪ چال ڏس، ڪئن ٻيءَ کي
اپُما ٿي ڏئي
مرڪ لڄ چمڪائي ٿي، لڄ مرڪ

پهڪائڻ لڳي!

گل چني هٿ ۾ جهلي، پاڻيءَ ۾ پاڇي
تي ڏسي
ناز مان وارن ۾ پائي، پاڇو ئي ڏسندي
رهي![14]

نارائڻ شيام جي سانيٽ ۾ شعري نزاڪتن جي طويل دنيا آهي. هن مضمون ۾ مون رڳو سانيٽ جي ”گهاڙيٽن“ کي ئي بحث هيٺ آندو آهي. اجا پيون به فني نزاڪتون آهن، جن تي الڳ طرح سان لکي ۽ ڳالهائي سگهجي ٿو. جيئن سانيٽ ۾ فني طور ڪهڙا شاعر نباهه ڪري سگهيا آهن ۽ سانيٽ جي آخري ٻن مصراعن ۾ سانيٽ جو تت ڏيڻ ۽ ان ۾ روح ڦوڪڻ ۾ ڪهڙا ڪهڙا شاعر ڪامياب ويا آهن؟ ڇو ته سانيٽ جي فڪر کي آخري ٻن مصراعن ۾ سميٽي ڇڏڻ، عام ڳالهه ناهي. انهيءَ ڳالهه تي به ڳالهائي سگهجي ٿو ته ڪهڙا ڪهڙا شاعر سانيٽ ۾ تسلسل برقرار رکي سگهيا آهن ۽ ڪهڙا ڪهڙا شاعر تسلسل کان هٽي لفاظي تائين محدود رهجي ويا آهن؟

سنڌيءَ ۾ سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ ذوالفقار گاڏهي هڪڙو تجربو ڪيو آهي، جنهن ۾ هن ٽن ٽن بندن تي مشتمل چار بند رکيا آهن ۽ آخري به مصراعون ”دوهي نما“ رکيون آهن. جنهن جي هر بند جي پهرين سٽ قافيي کان آزاد آهي ۽ هر بند جي ٻي ۽ ٽين مصرع پاڻ ۾ هم قافيه آهي:

ظلم نڪتو آ پنهنجي خاني
مان
ڪير هن کي ٻڌايو؟
سمجهائي؟
ڪير هن سان الائي، ڏک
پائي.

ڪالهه جيڪو ڦٽو هو آني
مان
اڄ اهو جوان ٿي ويو آهي
خاني مان خان ٿي ويو
آهي!

رحم طلبيو وجي ٿو ٿاٿي
تان!
ٿاٽو، جنهن کي سڏيو ويو
گهاٽو آ،
گهاٽو، جنهن پيڙيو داٽو داٽو
آ.

وقت ظالم اسان جي ننگن
سان،
چيڙ خاني ڪري ٿو رستي
تي،
روز سڏ ڪو مري ٿو رستي
تي.

پاڻ جا پاڻ ٿي ويا آهيون،
درد جي ڪاڻ ٿي ويا آهيون!

نتيجو:

1: سانيٽ اٽالين شاعريءَ جي صنف آهي، جنهن ۾ چوڏهن مصراعون هونديون آهن. لفظ سانيٽ Sonet اٽالين ٻوليءَ جو لفظ Sonetto مان ورتل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي ”ننڍڙو يا مختصر گيت.“

2: اٽالين سانيٽ کي پيٽرارڪن سانيٽ به سڏيو وڃي ٿو. سانيٽ سڀ کان پهرين اٽليءَ جي مشهور شاعر پيٽرارڪن Petrachan لکيا. پيٽرارڪن جي لکيل گهاڙيٽي کي پيٽرارڪن سانيٽ سڏيو وڃي ٿو. پيٽرارڪن سانيٽ ۾ به بند ٿين ٿا. جنهن جي پهرئين بند ۾ اٺ مصراعون ٿينديون آهن، جنهن کي آڪٽيو Octave چئبو آهي ۽ ٻئي بند ۾ ڇهه مصراعون ٿينديون آهن، جنهن کي سيسٽيٽ Sestet چئبو آهي. پيٽرارڪن سانيٽ ۾ آخري ٻه مصراعون ”دوهي نما“ ناهن ٿينديون. مطلب ته آخري ٻه مصراعون پاڻ ۾ هم قافيه ناهن هونديون.

پيٽرارڪن سانيٽ جو گهاڙيٽو هن ريت آهي:

(1) ”abbaabba/cde cde“

(2) ”abbaabba/cd cd cd“

سنڌي ۾ رڳو نارائڻ شيام ئي پيٽرارڪن سانيٽ جي

گهاڙيٽي جي پنهي نمونن تي سانيٽ لکيا آهن انهي کان علاوه نارائڻ شيام اهو پهريون شاعر آهي، جنهن پيٽرارڪن سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ تجربا ڪيا ۽ پيٽرارڪن سانيٽ وارو گهاڙيٽو (پهريون بند اٺ مصراعن جو ۽ ٻيون بند ڇهن مصراعن جو) ساڳيو رکيو. پر شيام آخري ٻه مصراعون "دوهي نما" لکيون آهن. اڳتي هلي ج.ع مُنگهاڻي به نارائڻ شيام جي پيروي ڪندي پيٽرارڪن سانيٽ ۾ آخري ٻه مصراعون "دوهي نما" رکيون آهن. پيٽرارڪن سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ نارائڻ شيام جي قافين جي ٻيهڪ جا ٽي الڳ نمونا:

(1) "abababab/cd cd ee"

(2) "abbaabba/cd cd ee"

(3) "abbacddc/effe gg"

پيٽرارڪن سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ قافين جي ٻيهڪ جو تجربو ج.ع مُنگهاڻي به ڪيو آهي. اهو هن ريت آهي: "abbacddc/effe gg"

3: پيٽرارڪن سانيٽ جي اصل گهاڙيٽي ۾ رڳو نارائڻ شيام جا ٿي سانيٽ ملن ٿا.

4: اٽليءَ جي شاعر "پيٽرارڪ" Petrachan کان پوءِ مشهور شاعر اسپينسر سانيٽ کي هڪ الڳ گهاڙيٽو ڏنو. جيڪو "اسپينسيرين سانيٽ" جي نالي سان سڏجي ٿو.

اسپينسيرين سانيٽ جي گهاڙيٽي جا ٻه نمونا آهن:

(1) "abab, bc bc, cd cd, ee"

(2) "abba, cddc, effe, gg"

5: اسپينسرين سانيٽ ۾ چار چار مصراعن جا ٽي بند ۽ هڪ "دوهي نما" شعر هوندو آهي سنڌي ۾ اسپينسرين سانيٽ ٻه سڀ کان پهريائين نارائڻ شيام لکيا. ان کان علاوه نارائڻ شيام اسپينسيرين سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ قافين جي ٻيهڪ جو هڪ الڳ تجربو به ڪيو آهي.

6: نارائڻ شيام جي اسپينسيرين سانيٽ ۾ ڪيل تجربي کان پوءِ ان جي قافين جي ٻيهڪ هن ريت آهي: " abba, abba, cd cd, ee"

7: اسپينسيرين سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ اسحاق سميجي به هڪڙو تجربو ڪيو آهي. جنهن ۾ هن پهرين ۽ ٽين مصراع ۾ قافيو ناهي رکيو. اسحاق سميجي جي سانيٽ جي قافين جي بيهڪ هن ريت آهي: "a-a, bc bc, de de, ff"

8: اسپينسيرين گهاڙيٽي ۾ احمد سولنگي به هڪڙو تجربو ڪيو آهي جنهن ۾ قافين جي بيهڪ هن ريت آهي: " abba, bccb, bddb, ee"

9: نارائڻ شيام، هريڪانت، بشير مورياڻي، سروپچندر "شاد"، وسيم سومري، اسحاق سميجي، احمد سولنگي ۽ ذوالفقار گاڏهي، اسپينسيرين سانيٽ جي گهاڙيٽي هيٺ سانيٽ لکيا آهن.

10: شيڪسپيئرين سانيٽ: اسپينسر وانگي شيڪسپيئر به سانيٽ کي هڪ نئون گهاڙيٽو ڏنو. جنهن کي شيڪسپيئرين سانيٽ چئجي ٿو. شيڪسپيئرين سانيٽ جو گهاڙيٽو هن ريت آهي: "abab, cd cd, ef ef, gg"

شيڪسپيئرين سانيٽ جو گهاڙيٽو آسان آهي. جنهن جي ڪري تمام گهڻو مقبول آهي.

11: سنڌي ۾ سڀ کان پهرين هن گهاڙيٽي ۾ نارائڻ شيام سانيٽ لکيا.

12: "روپ مايا" ۾ نارائڻ شيام جا سورنهن سانيٽ، شيڪسپيئرين سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ لکيل آهن. هن گهاڙيٽي تي سڀ کان وڌيڪ سانيٽ نارائڻ شيام لکيا آهن.

13: نارائڻ شيام، هريڪانت، وسيم سومري، اسحاق سميجي، احمد سولنگي، محمد علي پٺاڻ، ذوالفقار گاڏهي ۽ نقاش علواڻي (نقاش سمورا سانيٽ) شيڪسپيئرين سانيٽ جي گهاڙيٽي ۾ سانيٽ لکيا آهن. (ڏسو ڪتاب: خيال خانه بدوش آهن. صفحي نمبر 177 کان 183 تائين)

14: ڳاڻيٽي جي حوالي سان به سنڌي ۾ نارائڻ شيام سڀ کان وڌيڪ سانيٽ لکيا آهن. نارائڻ شيام جي سانيٽن جو تعداد 30 آهي. (ڇپيل ڪتابن جي آڌار تي اها ڳالهه لکي اٿم.)

15: سنڌي ۾ ذوالفقار گاڏهي، ٽن ٽن مصراعن تي مشتمل چار بند لکي ۽ آخري ٻه مصراعون ”دوهي نما“ رکي هڪڙي الڳ گهاڙيٽي ۾ سانيٽ لکيو آهي. ذوالفقار گاڏهي جي سانيٽ جو گهاڙيٽو هن ريت آهي: ”aa, bb, cc, dd, ee“

انگريزيءَ ٻولي کان ٻه وڌيڪ سنڌي ٻوليءَ ۾ سانيٽ تي تجربا ٿيا آهن ۽ انگريزيءَ کان ٻه وڌيڪ گهاڙيٽا، سنڌي شاعرن لکيا آهن.

انگريزيءَ ۾ سانيٽ جا ٽوٽل گهاڙيٽا:

1. پيٽرارڪن سانيٽ:
   (1) ”abbaabba/ cde cde“
   (2) ”abbaabba/ cd cd cd“
2. اسپينسيرين سانيٽ:
   (1) ”abab, bc bc, cd cd, ee“
   (2) ”abba, cddc, effe, gg“
3. شيڪسپيئرين سانيٽ:
   ”abab, cd cd, ef ef, gg“

16: سنڌيءَ ۾ سانيٽ ۾ تجربي کان پوءِ سنڌي سانيٽ جا تجرباتي گهاڙيٽا:

1. پيٽرارڪن سانيٽ ۾ تجربا:
   (1) نارائڻ شيام: ”abababab/ cd cd, ee“
   (2) نارائڻ شيام: ”abbacddc/ effe, gg“
   (3) نارائڻ شيام: ”abbaabba/ cd cd, ee“
   (4) ج.ع مُنگهاڻي: ”abbacddc/ effe, gg“
2. اسپينسيرين سانيٽ ۾ تجربا:
   (1) نارائڻ شيام: ”abba, cddc, ef ef, gg“
   (2) نارائڻ شيام: ”abba, abba, cd cd, ee“
   (3) اسحاق سيمجو: ”a-a, bc bc, bddb“
   (4) احمد سولنگي: ”abba, bccb, bddb“
   (5) ذوالفقار گاڏهي: ”aa, -bb,-cc,-dd-“

حوالا:

1. A back ground to English literature. Page No: 85
2. **شاعريءَ جو صنفون ۽ صنعتون. ظفر عباسي. صفحو نمبر241. سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو.**
3. A back ground to English literature. Page No: 86
4. **نکريو آهي نينهن. نارائڻ شيام. مرتب: مصطفيٰ نانگراج. صفحو 161، روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو (1999ع).**
5. **ايضن صفحو 165**
6. **ايضن صفحو 188**
7. **شاعريءَ جو صنفون ۽ صنعتون. ظفر عباسي. صفحو نمبر240. سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو.**
8. **ٽماهي مهراڻ. صفحو 60، شمارو 3-4 / 1960ع.**
9. **ٽماهي مهراڻ. صفحو 48، شمارو 3 / 1956ع.**
10. **نکريو آهي نينهن. نارائڻ شيام. مرتب: مصطفيٰ نانگراج. صفحو 163، روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو (1999ع).**
11. **ڳناهه جا گيت. اسحاق سيمجو. صفحو 38، روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو 2006ع.**
12. **ڪاوش دنيا. صفحو 15. آچر 6 سيپٽمبر 2015ع**
13. **ڳالهه شاعريءَ جي. واسديو موهي. صفحو 87، سنڌي ٽائيمس پبليڪيشن اُلهاسنگر 2007ع.**
14. **نکريو آهي نينهن. نارائڻ شيام. مرتب: مصطفيٰ نانگراج. صفحو 172، روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو (1999ع).**